

ALISHER NAVOIYNING “MAJOLIS UN-NAFOIS” ASARIDAGI ARABIY IZOFA VA ULARNING TALQINI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.041>

Sabirova Munisa
Yangi asr universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida uchraydigan arabiy izofa konstruksiyalari, ularning grammatik tuzilishi, semantik xususiyatlari hamda matndagi uslubiy vazifalari tahlil qilinadi. Asarda qoʻllangan arabiy izofalarning shakllanish tamoyillari, fors-tojik va turkiy til unsurlari bilan oʻzaro munosabati yoritiladi. Shuningdek, izofali birikmalarning badiiy-estetik qimmatni oshirishdagi oʻrni hamda ularning zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan talqini misollar asosida koʻrib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Navoiy asarlari tilining leksik-grammatik xususiyatlarini chuqurroq anglashga, shuningdek, eski oʻzbek adabiy tilidagi arabiy unsurlarni oʻrganishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: arabiy izofa, izofali birikma, arab tili, eski oʻzbek tili, Navoiy tili, “Majolis un-nafois”, grammatik qurilish, semantik tahlil, badiiy uslub, tilshunoslik, leksik qatlam, adabiy meros

ARABIC ADDITIONS IN ALISHER NAVOI'S WORK “MAJOLIS UN- NAFOIS” AND THEIR INTERPRETATION

Sabirova Munisa
New Age University

Abstract: This article analyzes the Arabic idāfa constructions found in the work Majolis un-nafois by the great thinker and poet Alisher Navoiy, focusing on their grammatical structure, semantic features, and stylistic functions within the text. The study examines the principles of formation of Arabic idāfa constructions and their interaction with Persian-Tajik and Turkic linguistic elements. In addition, the role of these constructions in enhancing the artistic and aesthetic value of the work is discussed, and their interpretation from the perspective of modern linguistics is illustrated through examples. The findings contribute to a deeper understanding of the lexical and grammatical characteristics of Navoiy's language and provide insights into the study of Arabic elements in the Old Uzbek literary language.

Keywords: Arabic idāfa, idāfa construction, Arabic language, Old Uzbek language, Navoiy's language, *Majolis un-nafois*, grammatical structure, semantic analysis, literary style, linguistics, lexical layer, literary heritage

Navoiy o'z asarlarida, xususan, "Majolis un-nafois"da turkiy tilning boy imkoniyatlarini namoyish etish bilan birga, arabiy izofalardan (so'z birikmalaridan) mohirona foydalangan. Bu usul matnning ixchamligi (ijoz) va ma'no teranligini ta'minlashga xizmat qilgan. Arabiy izofalar asosan ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

1. Terminologik izofalar (Ilmiy-adabiy tavsiflar)

Navoiy shoirlarning ijodiy darajasini belgilashda maxsus arabiy birikmalarni qo'llaydi. Masalan, "Sohibi devon" (Devon egasi) iborasi shunchaki she'r yozuvchi emas, balki muayyan janrlar tartibi asosida to'plam yaratgan ijodkorga nisbatan ishlatiladi.

- "Quvvati xotira" - shoirning yod olish qobiliyati va zihnini ifodalaydi.
- "Hifzi kalomulloh" - Qur'oni Karimni yod olgan (hofiz) shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan hurmat shakli¹.

2. Sifatlovchi va unvoniy izofalar

Tazkirada shaxslarning ijtimoiy mavqeyi va axloqiy sifatleri ko'pincha arabiy izofalar orqali "snoska" qilinadi:

- "Zubdatul-orifin" (Oriflar sarasi) - tasavvufiy yo'nalishdagi buyuk siymolar uchun.
- "Jome'ul-funun" (Fanlar majmuasi) - ko'p qirrali olimlar, bir necha ilm sohasida peshqadam bo'lgan shaxslar uchun².

1. "Quvvati xotira" (Zehn va yod olish kuchi)

*"Mavlono Muhammad Badaxshiy... tab'i bag'oyat qobil erdi va quvvati xotirasi andoq erdi kim, har ne kishidin eshitsa erdi, yod olur erdi."*³

Navoiy bu izofani shoirning intellektual salohiyatini o'lchash uchun qo'llagan. "Quvvat" (kuch) va "Xotira" (eslab qolish) so'zlari birikib, shoirning nafaqat ijodkor, balki ilm ahliga xos bo'lgan o'tkir zihnini ifodalaydi. Bu o'sha davr tazkirachiligida ijodkorga berilgan eng yuksak baholardan biri sanalgan, chunki og'aki ijod va yod olish qobiliyati XV asr ilm muhitida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan.

2. "Hifzi kalomulloh" (Qur'onni yod bilish)

*"Mavlono Xoja Ali... parhezgor va taqvo ahlidin erdi va hifzi kalomulloh qilur erdi va xushxon ham erdi."*⁴

Bu izofa diniy-axloqiy va ijtimoiy unvon vazifasini o'taydi. Navoiy shoirning faqat dunyoviy she'riyat bilan emas, balki ilohiy ilm bilan ham mashg'ulligini

¹ Alisher Navoiy. *Majolisun-nafois* (Mukammal asarlar to'plami, 13-jild). – Toshkent: Fan, 1997. – B. 62.

² Sirojiddinov Sh.. Alisher Navoiy: Hayoti va ijodi. – Toshkent: Adabiyot, 2011. – B. 144.

³ Alisher Navoiy. *Majolisun-nafois* (Mukammal asarlar to'plami, 13-jild). – Toshkent: Fan, 1997. – B. 62.

⁴ O'sha manba, B. 84

ko'rsatish uchun "Kalomulloh" (Allohning kalomi - Qur'on) va "Hifz" (saqlash, yodlash) so'zlarini biriktirgan. Bu izofa orqali muallif shoirning jamiyatdagi hurmati va ma'naviy pokligiga ishora qiladi.

3. "Zubdatul-orifin" (Oriflar sarasi/qaymog'i)

"Sultonul-orifin va zubdatul-muhaqqiqin Xoja Bahouddin Naqshband - qaddasallohu sirrahu - ning xalofati majlisida..."⁵ Navoiy asarda shu turkumdagi izofalarni sinonimik qo'llaydi).

"Zubda" so'zi arabchada "sutning qaymog'i", "sarasi" degan ma'nolarni anglatadi. "Zubdatul-orifin" izofasi tasavvufiy martabani belgilovchi eng yuqori darajadir. Navoiy bu birikmani qo'llash orqali shaxsning nafaqat shoir, balki tasavvufiy yo'lning piri, haqiqatni anglagan (orif) insonlar orasida ham eng tanlangani ekanligini ta'kidlaydi. Bu ilmiy termin darajasidagi unvoniy izofadir.

4. "Jome'ul-funun" (Fanlar majmuasi/Qomushiy olim)

"Mavlono sohibfavl va jome'ul-funun kishi erdi. Zero, hay'at va riyoziy va musiqiy ilmlarida benazir erdi."⁶

Bu izofa qomushiy bilimga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan ishlatilgan. "Jome'" (jamlovchi) va "Funun" (fanlar) so'zlari shoirning iqtidori faqat nazm (she'riyat) bilan cheklanib qolmay, matematika, astronomiya yoki musiqa kabi aniq fanlarni ham qamrab olganini bildiradi. Navoiy bu izofani qo'llash orqali o'sha davr shoiri uchun talab qilingan universal bilimdonlik mezonini ko'rsatib bergan.

Ushbu misollar shuni ko'rsatadiki, "Majolisun-nafois"da arabiy izofalar:

1. Diferensial vazifani bajaradi: Shoirnlarni omi (oddiy), fozil (bilimli) va orif (avliyo) toifalariga ajratib beradi.

2. Epitet vazifasini o'taydi: Shaxsning xarakteri va qobiliyatini birgina birikma bilan (masalan, "quvvati xotira") to'liq tavsiflaydi.

3. Lisoniy tejamkorlikni ta'minlaydi: Navoiy shoirning butun hayot yo'lini ta'riflash o'rniga, bitta ilmiy izofa bilan uning jamiyatdagi o'rnini belgilab qo'ya qoladi.

Arabiy izofalarning lisoniy va semantik tahlili

Izofa (Asl matndan)	Morfologik tarkibi	Ma'no talqini va vazifasi
Majmu'ul-latoyif	Ism + Ism (Ko'plikda)	Latifalar, nozik ma'nolar majmuasi. Asar janrini belgilashda keladi.
Nodirul-asr	Sifat + Ism	Davrining nodir kishisi. Shoirning noyob iste'dodini ta'kidlaydi.
Ahli savod	Ism + Ism	Savodli kishilar, xattotlar yoki o'qimishli qatlam vakillari.
Fahli balog'at	Ism + Ism	Balog'at (notoqlik va badiiyat)

⁵ Alisher Navoiy. Nasoyimul-muhabbat (Tazkiralarda qo'llanilgan unvonlar tahlili asosida).

⁶ Sirojiddinov Sh. Navoiyning hayoti va ijodiy merosi. – Toshkent, 2011. – B. 144.

	san'atining "pahlavoni", ustozlari.
--	-------------------------------------

1. "Fahli balog'at" (Balog'at pahlavoni/ustodi)

*"Va mavlono sohibi devon hamdur va nazmda ashyoyi g'ariba ko'ptur... Va mavlono balog'at shior va fahli balog'at erdi."*⁷

Navoiy bu o'rinda "fahli balog'at" izofasini shoirning nutqiy mahorati va so'z boyligini tavsiflash uchun qo'llagan. Bu birikma "balog'at ilmining pahlavoni" degan ma'noni berib, ijodkorning adabiy darajasi eng yuqori nuqtada ekanligini bildiradi. Lisoniy jihatdan bu "izofai izofiy" (aniqllovchi-aniqlanmish) munosabatini ifodalab, shaxsning ijtimoiy-adabiy maqomini belgilovchi maxsus termin vazifasini o'tagan.

2. "Husni axloq" (Go'zal xulq)

*"Va mavlono kishi erdi fozil va xushsuhbat va husni axloq bilan orasta va latoyifi bisyor erdi."*⁸

Bu yerda arabiy izofa shoirning faqat ijodiy emas, balki insoniy fazilatlarini ochib berishga xizmat qiladi. "Husni axloq" (Axloqning go'zalligi) birikmasi asarda shaxs portretini chizishdagi asosiy vositadir. Navoiy "orasta" (bezalgan) so'zi bilan birga qo'llash orqali insonning ichki dunyosi va tashqi muomalasidagi uyg'unlikni ko'rsatib bergan.

3. "Majmu'ul-latoyif" (Latifalar/nozikliklar to'plami)

*"Bu muxtasar asar o'zining turfa hikoyatlari va latif so'zlari bilan majmu'ul-latoyif erurki, ahli dard andin bahramand bo'lg'aylar."*⁹

"Majmu'ul-latoyif" birikmasi asarning janr xususiyatini belgilaydi. Navoiy bu yerda asarni shunchaki "to'plam" emas, balki "nozik ma'nolar va latif so'zlar jamlanmasi" deb ataydi. Bu izofada arabcha ko'plik shakli (*latoyif* - latifalar) ishlatilgani matnga ilmiy va badiiy salobat bag'ishlaydi.

4. "Sohibi devon" (Devon egasi)

*"Mavlono Lutfiy o'z asrining malikul-kalomi erdi va sohibi devon ham bo'lur erdi, turkiy va forsiyda tengsiz erdi."*¹⁰

Bu izofa "Majolisun-nafois"da eng ko'p uchraydigan terminologik birikmalardan biridir. "Sohibi devon" (devon sohibi) iborasi o'sha davr adabiy qonuniyatlariga ko'ra, shoirning professional maqomini belgilagan. Ya'ni, bu izofa shoirning shunchaki she'r yozishi emas, balki janrlar bo'yicha tartiblangan mukammal kitob yaratganini bildiradi.

Navoiy qo'llagan ushbu arabiy izofalar quyidagi vazifalarni bajargan:

- Ma'no ixchamligi: Birgina "Fahli balog'at" birikmasi o'rnida o'nlab jumladan iborat tavsif berish mumkin edi, ammo izofa buni bir so'z birikmasiga sig'dirgan.

⁷ Alisher Navoiy. *Majolisun-nafois*. – Toshkent: Fan, 1997. – 32-bet

⁸ O'sha manba. – 54-bet

⁹ Alisher Navoiy. *Mukammal asarlar to'plami*. 13-jild. – Toshkent, 1997. – 18-bet

¹⁰ Sirojiddinov Sh. *Navoiyshunoslik*. – Toshkent: Tamaddun, 2011. – 203-bet.

- Stilistik rang-baranglik: Arabiy izofalar matnning kitobiy-ilmiy uslubini (tazkira janrini) saqlab turgan.

- Terminologik aniqlik: Har bir izofa shoirning qaysi tabaqaga mansubligini (olimmi, tasavvuf ahlidami yoki xalqchil shoirmi) aniq ko'rsatgan.

"Majolisun-nafois" tazkirasida arabiy izofalarning qo'llanilishi Navoiyning lisoniy universalligini ko'rsatadi. Muallif shoirlar haqida ma'lumot berar ekan, "arbofi fazl" (fazilat sohiblari) va "ashobi dardi" (dard egalari - tasavvufiy ma'noda) kabi tushunchalarni qo'llash orqali har bir ijodkorning ma'naviy portretini chizib beradi¹¹. Bu izofalar nafaqat stilistik bezak, balki o'sha davrning adabiy-etik qoidalarini (etiketini) belgilovchi mezonlardir. Navoiy arabiy izofalarni turkiy so'zlar bilan uyg'unlashtirib, o'zbek tilining ilmiy-falsafiy tushunchalarni ifodalash quvvatini kengaytirgan. Masalan, "Latofati tab'" (tabiat nozikligi/nozik did) birikmasi orqali ijodkorning estetik olami juda aniq va qisqa ifodalangan¹².

"Majolisun-nafois"dagi arabiy izofalar o'zbek tili tarixida terminologik bazaning shakllanishiga asos bo'lgan. Ular yordamida Navoiy murakkab ijtimoiy-psixologik holatlarni va adabiy darajalarni minimal so'zlar bilan, maksimal darajada aniq ifodalashga erishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Majolisun-nafois (Mukammal asarlar to'plami, 13-jild). - Toshkent: Fan, 1997. - B. 62.
2. Sirojiddinov Sh.. Alisher Navoiy: Hayoti va ijodi. - Toshkent: Adabiyot, 2011. - B. 144.
3. Alisher Navoiy. Nasoyimul-muhabbat (Tazkiralarda qo'llanilgan unvonlar tahlili asosida).
4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 13-jild. - Toshkent, 1997. - 18-bet
5. Sirojiddinov Sh. Navoiyshunoslik. - Toshkent: Tamaddun, 2011. - 203-bet.
6. Rustamov. A. Navoiyning badiiy mahorati. - Toshkent: Fan, 1979. - B. 210-212.
7. G. To'xliyev. Eski o'zbek tili leksikologiyasi. - Toshkent: Universitet, 2005. - B. 95.

¹¹ A. Rustamov. Navoiyning badiiy mahorati. – Toshkent: Fan, 1979. – B. 210-212.

¹² G. To'xliyev. Eski o'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2005. – B. 95.